

Соціокультурний простір як трансформаційне поле деструктивних проявів агресії молоді

В. Р. Павелків

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна

*Corresponding author. E-mail: pavelkiv.v@gmail.com

Paper received 29.01.2016; Accepted for publication 15.02.2016.

Анотація. У статті представлений науково-теоретичний огляд вітчизняних і зарубіжних досліджень, присвячених проблемі впливу соціальних чинників на процес формування деструктивних проявів агресії молоді у сучасному суспільстві. Здійснено спробу визначення мотивів та механізмів формування деструктивних форм агресивної поведінки молоді в умовах включення особистості до соціокультурного простору, а також представлено аналіз місця молоді в соціумі. Проаналізовано соціально-психологічні передумови формування деструктивних форм поведінки молоді. Представлений аналіз забезпечує системне уявлення про деструктивну агресію молоді та забезпечує розкриття причинно-наслідкового зв'язку впливу деструктивної поведінки і впливу соціального середовища на особистість.

Ключові слова: *агресія, деструктивна поведінка, соціум, молодь, трансформація суспільства, деформація особистості.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується наявністю соціально-економічної та культурно-духовної кризи, процесом трансформації звичних стереотипів життєдіяльності, збільшенням впливу агресивно насиченої інформації, що знижує резистентність особистості до деструктивних впливів і як наслідок призводить до деформації морально-ціннісних орієнтацій, які формують ціннісно-мотиваційні установки на вибір стратегій особистісної самореалізації молодих людей у соціумі. Трансформаційні процеси сучасного суспільства породжують неоднозначні тенденції як позитивного, так і негативного характеру. Особливо гострі проблеми стосуються підростаючого покоління – підлітків і юнаків, оскільки саме у ранній юності особистість гостро відчуває потребу у виборі власної життєствердної позиції.

За останні роки тривогу викликають факти, що свідчать про зростання проявів агресивності, підліткової злочинності, а також відхилень в емоційному здоров'ї молодого покоління. Значна кількість підлітків та юнаків відзначаються підвищеною нервозністю, надмірною чутливістю та гарячковістю, вразливістю та емоційною невірноваженістю. Але найбільшу загрозу для всебічного та гармонійного розвитку особистості, а також для суспільства становлять деструктивні поведінкові акти молоді, а також агресивність, жорстокість, цинізм, відчуженість, духовна спустошеність, що зумовлюють зростання проявів деформації ціннісних орієнтацій серед підлітків і юнацтва та стрімку криміналізацію чималої частки осіб у віці від 14 до 24 років.

Зростанням агресивних тенденцій у молодіжному середовищі відображає найгостріші соціальні проблеми суспільства: зниження життєвого рівня, руйнування старої системи цінностей, що регулювали відносини особи з суспільством, – все це хворобливо переживається населенням, відбиваючись на його соціальному самопочутті. Соціально-економічна криза та розпад інститутів суспільного виховання сприяє зростанню асоціальної агресивної поведінки.

Упродовж двох останніх десятиліть спостерігається зростання невмотивованої агресивно-насиленої поведінки серед молоді. Переважна більшість випадків прояву деструктивної та невмотивованої

агресивної поведінки зумовлена впливом зовнішніх соціальних стереотипів. Головною причиною, яка спонукає до здійснення аморальних, асоціальних, а іноді і до кримінальних вчинків є відверта пропаганда насилля, жорстокості, свавілля з метою зміцнення та розвитку власної неповторності як особистості, покращення матеріального статусу та становлення особистого авторитетного статусу в соціумі.

Головним завданням суспільства на сучасному етапі розвитку всіх сфер життєдіяльності пріоритетним є формування всебічно та гармонійно розвиненої особистості з активною соціальною та життєвою позицією, що здатна до особистісного волевиявлення у неагресивний, толерантний спосіб.

Зважаючи на це, не втрачає актуальності проблема пошуку ефективних шляхів і засобів профілактики та корекції агресивної поведінки молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування деструктивних проявів агресії молоді та її впливу на процес соціалізації особистості стала предметом досліджень багатьох сучасних вітчизняних та зарубіжних психологів-науковців. Накопичений чималий досвід щодо дослідження проблеми формування агресії під впливом соціального середовища (референтні групи, соціальні інститути: сім'я, школа, держава тощо), корекції і профілактики агресивної поведінки. За останні роки психологами і педагогами було виконано ряд досліджень стосовно механізмів утворення і функціонування деструктивних форм агресії, діагностики і попередження асоціальних проявів поведінки особистості. Дослідження різних аспектів асоціальної поведінки привертати увагу багатьох науковців.

У численних дослідженнях використовуються різні теоретичні та методологічні підходи, концепції та моделі, що пояснюють причини виникнення і розвитку деструктивної поведінки. У роботах вітчизняних і зарубіжних авторів надається велике значення як біологічним, так і соціальним детермінантам поведінки, підкреслюється необхідність визначення системоутворюючих чинників порушень поведінки. Існуюча теоретико-методологічна база з даної проблеми представлена різноманітними дослідженнями вчених, щодо яких: Е. Дюркгейм, Ф. Знанецький, Р. Мертон, Т. Парсонс, П. Сорокін,

У. Томас (теорія аномалії і соціальної дезорганізації); Г. Беккер, І. Гоффман, Р. Коллінз, Е. Лемерт (теорія стигматизації); Р. Клаурд, П. Міллер, Л. Оулін, Е. Сатерленд, Т. Селін (формування агресії під впливом культури суспільства); Р. Квінні, Л. Козер, К. Маркс, О. Турк, Ф. Енгельс (конфліктологічні концепції). Основи аналізу феномену соціальної агресивності з позицій психоаналітичної антропології були розроблені З. Фройдом, А. Адлером, К. Г. Юнгом, Е. Фроммом, Г. Маркузе, В. Райхом, Д. Боулбі, Г. Салліваном, К. Хорні, Е. Еріксоном.

Тривалий час вітчизняні та зарубіжні вчені досліджували особливості агресивної поведінки осіб різних вікових груп (Г. Андреса, К. Бютнер, О. Гордякова, М. Дерешкявічус, С. Завражин, Л. Йовайша, І. Маковська, О. Осницький, Л. Семенюк, Л. Славина, І. Фурманов); проблеми зв'язку агресивності з конфліктами (Г. Васильєва, В. Ковальов, М. Левітов, В. Мерлін, М. Неймарк, С. Романін); емоціями (В. Вілюнас, Т. Дембо, Д. Зільман, К. Ізард, Я. Рейковський); фрустрацією (А. Бандура, Д. Доллард, Л. Колчина, І. Міллер).

Проблема агресивності у соціальному векторі розглядається як форма девіантності (М. Вебер, Е. Дюркгейм, О. Конт, Р. Мертон, Р. Міллз, Т. Парсонс, А. Подгурецький, Н. Смелзер, П. Сорокін, Г. Тард, Е. Феррі, Е. Фромм). Серед вітчизняних вчених проблему деструктивних проявів агресії молоді розглядали О. Александров, Б. Братусь, Л. Божович, Л. Виготський, М. Гернет, Я. Гілінський, В. Кашенко, І. Кон, Ю. Клейберг, В. Лісовський, Н. Максимова, Є. Руденський, С. Шацький, Д. Фельдштейн, М. Ярошевський.

Вивченням різноманітних форм агресивної поведінки молоді, які проявляються в аморальних та асоціальних вчинках займалися Н. Алікіна, М. Блонський, К. Бютнер, Б. Кобзар, Л. Славина, В. Татенко. Дослідження агресивних дій криміногенного характеру в осіб з патопсихологічними відхиленнями розкрито в роботах Л. Балабанової, П. Ганнушкіна, С. Єніколапова, Б. Зейгарник, В. Кудрявцева, О. Лурії, А. Селецького.

Дослідження присвячені психопрофілактиці та корекції деструктивної агресивної поведінки представлені у роботах вітчизняних вчених щодо, яких: О. Бовть, О. Дроздова, О. Запухляк, Т. Ларіна, О. Ляц, В. Павелків, А. Мелоян, О. Мізерна, В. Шебанова.

Теоретико-методологічну основу роботи склали принципи вітчизняної психологічної науки: загальнопсихологічні положення щодо детермінації поведінки особистості та її соціалізацію (К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, С. Максименко, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, В. Роменець, Н. Смелзер, Т. Титаренко, В. Ядов, А. Яковлев та ін.); концептуальні підходи до асоціальної та агресивної поведінки особистості (Г. Айзенк, А. Бандура, О. Ратінов, Ф. Райс, С. Яковенко та ін.); принципи системного підходу в психології (Б. Ананьєв, Б. Ломов, С. Максименко, В. Третяченко та ін.); концепції сучасної вікової психології щодо особливостей підліткового та юнацького віку (Е. Еріксон, І. Кон, В. Кондрашенко, О. Реан, Х. Ремшмідт та ін.); теорія

соціальної ідентичності (Г. Теджфел, Дж. Тернер, В. Агеев та ін.); базові положення пенітенціарної та юридичної психології з проблеми агресивної та девіантної поведінки (В. Пирожков, В. Кудрявцев, А. Реан, М. Алемаскін, Ю. Антонян, Ю. Клейберг, А. Лічко, В. Ковальов, Р. Мертон, М. Раттер, Є. Змановская).

Деструктивні прояви агресії молоді представлено з точки зору біологічного, діяльнісного, біхевіорального, соціального, когнітивного, психоаналітичного, вікового підходів. Аналіз підходів до проблеми деструктивної агресії особистості представлений великою кількістю теорій, концепцій, які потребують переосмислення та інтеграції з метою представлення агресивності як цілісного особистісного утворення. Подальше теоретичне осмислення і практичне рішення проблеми визначається потребою поглибленого вивчення особливостей даного соціального явища і його наслідків для всього суспільства.

Мета даної статті – систематизувати науково-психологічні знання про прояви деструктивної агресії молоді у соціокультурному просторі суспільства; дослідити динаміку становлення і функціонування різних форм агресії, а також проаналізувати досвід використання психологічних профілактичних і корекційних технологій у роботі щодо зниження рівня агресивності поведінки представників підростаючого покоління; виявити специфіку змісту та форм, умов і факторів, що сприяють розвитку агресивної поведінки в молодіжному середовищі, а також дослідити проникнення різних форм агресії в молодіжне середовище.

Відповідно до поставленої мети були визначені наступні **завдання дослідження**:

1. Здійснити науково-теоретичний огляд досліджень, присвячених проблемі агресії молодіжного середовища.

2. Розглянути теоретико-методологічні підходи вивчення деструктивної агресії у просторі молодіжного середовища.

3. Підготувати теоретичну основу для формування механізмів профілактики і корекції деструктивної, протиправної поведінки молоді в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-психологічні особливості та поведінкові реакції людини формуються внаслідок тиску, який існує між внутрішніми прагненнями або бажаннями індивідів і зовнішніми потягами або спонукками суспільства. Внаслідок конфлікту між особистісним потягом та нормами суспільства виникає проблема самовизначення особистості, самоствердження, формування інфантильної свідомості, безальтернативності, знецінення ціннісносміслових настанов, і, як наслідок, деформація особистості.

Особливу групу ризику, що піддається негативному впливу є молодь (від 12 до 24 років), оскільки цей період займає особливе місце в загальному процесі формування особистості, так як супроводжується необхідністю молоді людини самовизначитись, тобто побудувати свій життєвий план. Успішність цього завдання визначатиме адекватність подальшої самореалізації особистості впродовж дорослості, яка охоплює більшу частину

онтогенезу. Зокрема прояви рівня агресії можуть зумовлюватися недостатнім розвитком інтелекту, низьким рівнем самоконтролю, нерозвиненістю комунікативних навичок, підвищеною збудливістю нервової системи внаслідок різних причин (травми, хвороби тощо), низьким рівнем творчої активності особистості. Різні форми агресивної поведінки особистості формуються переважно в процесі соціалізації в підлітковому та юнацькому віці і характеризується демонстративною поведінкою по відношенню до дорослих, збільшенням міжгрупових і міжособистісних конфліктів і фактів агресивної поведінки, деформацією ціннісних орієнтацій.

Ріст рівня агресії серед молоді насамперед пов'язаний із загальною соціальною напруженістю і

неврівноваженістю всього суспільства. Виникають нові види асоціальної, аморальної, девіантної поведінки. Дослідження феномену агресії бере свій початок ще в античні часи. Він пояснювався як вроджений потяг до зла, а також як набута форма поведінки та реакція на напружену життєву ситуацію.

Одним з найбільш цікавих підходів в оцінці агресивної поведінки і її класифікації є класичні положення розроблені А. Бассом (агресія як реакція, що завдає шкоди іншому організму). На думку Басса, агресивні дії можна описати на підставі трьох шкал: фізична-вербальна, активна-пасивна і пряма-непряма. Їх комбінація дає вісім можливих категорій, під які потрапляє більшість агресивних дій (табл.1) [5].

Таблиця 1. Типи агресії за А. Бассом

Типи	Приклад
Фізична – активна – пряма	Нанесення іншій людині ударів холодною зброєю, побиття чи поранення за допомогою вогнепальної зброї.
Фізична – активна – непряма	Закладка міні-пасток; змова з найманим вбивцею з метою знищення ворога.
Фізична – пасивна – пряма	Прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаною діяльністю.
Фізична – пасивна – непряма	Відмова від виконання необхідних завдань.
Вербальна – активна – пряма	Словесна образа або приниження іншої людини.
Вербальна – активна – непряма	Поширення злісного наклепу чи пліток про іншу людину.
Вербальна – пасивна – пряма	Відмова розмовляти з іншою людиною, відповідати на її питання.
Вербальна – пасивна – непряма	Відмова дати певні словесні пояснення чи пояснення.

Теоретико-методологічна база дослідження феномену агресії налічує декілька класифікацій агресії. Провідною є концепція Г. Аммона [1], який виділяє наступні її види: конструктивна агресія – (відкритий прояв агресивних спонукань, що реалізовується в соціально прийнятній формі за наявності відповідних поведінкових навичок і стереотипів емоційного реагування, відкритості соціального досвіду і можливості саморегуляції та корекції поведінки); диференційована агресія (відсутність достатньої реалізації агресивних спонукань при дефіциті відповідних поведінкових навичок і тенденції до надмірного придушення емоційних реакцій); деструктивна агресія (прямий прояв агресивності, пов'язаний з порушенням морально-етичних норм, що кваліфікується як елементи делінквентної або кримінальної поведінки з недостатнім рівнем емоційного самоконтролю).

Агресивність як риса особистості молоді людини характеризується силою, профілем, загальною спрямованістю і має суттєвий вплив на поведінку, міжособистісні стосунки і положення в суспільстві. Рівень прояву агресії молоді певним чином пов'язаний з становищем у системі міжособистісних відносин і відображає ступінь задоволеності своїм статусом і його динаміку, обумовлену, зокрема, процесом соціалізації та соціально-психологічної адаптації до норм і умов дорослого життя. Залежність між цими змінними носить нелінійний характер.

Агресивна поведінка, як прояв особистісних агресивних тенденцій, виконує подвійні соціальні функції. В одних випадках вона служить виправданим способом захисту індивідуальних і групових інтересів та цінностей, а в інших реалізує деструктивні функції соціальної дезадаптації особистості, які спрямовані на

досягнення психологічної розрядки і самоствердження серед оточуючих. Серцевину деструктивної агресії становить жадоба влади над іншими.

Нестійкість ціннісних орієнтацій і недостатньо високий рівень правосвідомості молоді створюють передумови до асоціальної та агресивної поведінки. Поведінкові реакції особистості значною мірою залежать від постійних та сильноточних зовнішніх впливів і внутрішнього сприйняття нею певних соціально-правових категорій, які превалюють у суспільстві. Взаємне підсилення дії зовнішніх та внутрішніх чинників негативної соціалізації особистості сприяє закріпленню проявів агресії та провокує трансформацію в деструктивну форму.

Залежно від певних ситуаційних, соціокультурних та індивідуально-психологічних факторів деструкція може бути направлена особистістю на себе або на інших, проявлятися у формі імпульсивного, несвідомого, рефлекторного або свідомого, розважливого вчинку. І. Лисак вважає, що метою деструктивної агресії направленої на інших є:

- заподіяння фізичних (фізична агресія: удар, поштовх) або моральних (вербальна агресія: образа, приниження) пошкоджень, а в крайньому випадку – вбивство;

- руйнування суспільних норм, правил, законів та певних соціальних відносин;

- руйнування архітектурних пам'яток, витворів мистецтва, природного середовища (флори і фауни) [6].

Деструктивні прояви агресії молоді детерміновані біологічними (органічні ушкодження головного мозку, дисбаланс мозкових нейротрансмітерів), психічними (фрустрація, висока тривожність, втрата сенсу життя) та соціокультурними (відчуження людини від природи і суспільства, приналежність до

субкультури) факторами, що знаходяться в складній взаємодії один з одним [6].

Деструктивна поведінка розглядається на світовому рівні, рівні суспільства, організації, самої особистості і вносить хаос, дезорганізованість, проблемність у розвиток суспільства і особистості. Деструктивні прояви агресії виникають як результат впливу матеріальних, соціальних, моральних та адміністративно-владних причин, що виникають на різних рівнях соціального контексту і призводять до дезадаптації до соціального середовища. Проте Е. Фромм стверджував, що особистість буває деструктивною незалежно від наявності загрози самозбереженню і без зв'язку із задоволенням потреб, витоки деструктивності він бачив у вадах культури і способу життя людини [7].

Ц. Короленко вважає, що деструктивні прояви поведінки особистості супроводжується дезінтеграцією інтропсихічних (Я-концепція, когнітивна, мотиваційна сфера) і екстрапсихічних (міжособистісні та професійні відносини) сфер [4].

На думку К. Злоказова, деструктивна поведінка одна з регресивних, негативних форм девіантної поведінки. Деструкція починається з виходу за межі норми, з девіації, проте не обов'язково девіація повинна перетворитися на деструкцію, оскільки девіація може уточнити, розширити й збагатити зміст норми у своїй «позитивній формі» [3].

Деструктивні прояви агресії молоді – це специфічна форма поведінкового акту суб'єкта до оточуючого середовища, основним змістом якого є руйнування існуючих об'єктів і систем. Деструкція як прояв хаосу, неминуче присутня в самій природі людини, і може бути як кінцевою метою діяльності, так і складовим елементом діяльності, що має творчу мету.

Деструктивна агресія особистості по-різному проявляється в соціокультурних системах різного типу. На соціокультурному рівні підставами деструктивної діяльності людини є культурно-інформаційні відмінності між окремими соціальними

спільнотами, зростаюче відчуження людини від природи і суспільства, протиріччя між базальними потребами людей і соціально обумовленими можливостями їх задоволення. Потенційними джерелами деструкції є ціннісно-нормативна криза в суспільстві, різкий спад або перервана висхідна соціальна мобільність.

Деструктивна поведінка молоді – складний, цілісний феномен. Індивідуальний шлях розвитку людини немислимий без деструкції, що є проявом хаотичного початку, властивого його природі. На біологічному рівні життя і творча робота організму можлива лише за рахунок використання енергії, що вивільняється при руйнуванні інших систем. На рівні особистості деструктивність проявляється, як правило, в біфуркаційні періоди розвитку, що суб'єктивно сприймаються як життєві кризи.

Висновки. Феномен агресії є багатомірним соціальним феноменом, що формує деструктивні і конструктивні процеси та впливає на загальний розвиток соціуму. Знищити або вилучити агресію з суспільства не можна, оскільки агресія та деструкція є продуктом людського розуму, який еволюціонував у інструмент агресії.

Виникнення деструктивних проявів агресії молоді відображає як і об'єктивні тенденції розвитку суспільства, які проявляються у руйнуванні ціннісних орієнтацій підростаючого покоління, в ослабленні соціального контролю та педагогічної взаємодії у формуванні особистості юнаків, так і умови суб'єктивного характеру, що визначаються наявністю складних життєвих ситуацій, невизначеністю життєвих цілей і смислів, відсутністю досвіду вирішення реальних життєвих проблем.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми проявів деструктивної агресії молоді у соціокультурному просторі. Перспективи подальшої наукової роботи вбачаються у методичному збагаченні дослідницької бази та її розповсюдження на інші вікові чи культурні ареали.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аммон Г. Динамическая психиатрия / Г. Аммон. – М.: изд. Психоневрологического института им. В. М. Бехтерева, 1995. – 200 с.
2. Бовть О. Б. Агрессивні реакції та шляхи їх корекції в молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 "педагогічна та вікова психологія" / Бовть О. Б. – К., 2001. – 18 с.
3. Злоказов К. В. Исследование деструктивного поведения личности / К. В. Злоказов // Актуальные вопросы психологии в области человеческого фактора: матер. II междунар. науч.-практ. конф. – Екатеринбург, 2008. – С. 38–41
4. Короленко Ц. П. Социодинамическая психиатрия / Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитриева. – М.: Академический проект, 2000. – 460 с.
5. Крейхи Б. Социальная психология агрессии / Б. Крейхи. – СПб.: Питер, 2003. – 336 с.
6. Лысак И. В. Механизмы и последствия деструктивной деятельности человека / И. В. Лысак. – Ростов-на-Дону: Изд-во ТРТУ, 2006. – 80 с.
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Республика, 1994. – 447 с.

REFERENCES

1. Amon G. Dynamic Psychiatry / G. Ammon. – M.: Ed. Neuropsychiatric institute named after Bekhterev, 1995. – 200 p.
2. Bovt O. B. Aggressive reactions and ways of correction in younger students: Thesis for the degree of candidate. psychosciences: specials 19.00.07 "pedagogical and age psychology" / Bovt O. B. – K., 2001. – 18 p.
3. Zlokazov K. V. Investigation of destructive behavior of the person / K. V. Zlokazov // Actual problems of psychology in the field of human factors: mater. II Intern. scientific and practical. conf. – Ekaterinburg, 2008. – P. 38-41
4. Korolenko Ts. P. Sociodynamic Psychiatry / Ts. P. Korolenko, N. V. Dmitrieva. – M.: Academic Project, 2000. – 460 p.
5. Kreyhi B. Social psychology of aggression / B. Kreyhi. – SPb.: Peter, 2003. – 336 p.
6. Lisak I. V. Mechanisms and the effects of destructive human activities / I. V. Lisak. – Rostov-on-Don: TSURE, 2006. – 80 p.
7. Fromm E. Anatomy of human destructiveness / Erich Fromm. – M.: Republic, 1994. – 447 p.

Social and cultural space as a transformational field of destructive displays of youth aggression

V. R. Pavelkiv

Abstract. It is presented in the article scientific and theoretical survey of native and foreign researches, devoted to the problem of influence of social causes on the process of formation of destructive displays of youth aggression in modern society. The attempt to determine the motives and mechanisms of destructive forms of aggressive youth behavior formation under conditions of personality inclusion into social and cultural space is done, and also the analysis of youth position in the society is submitted. It is analyzed social and psychological preconditions of destructive forms of youth behavior formation. Given analysis provides a systematic idea of youth destructive aggression and discovers relationships of cause and effect of the destructive behavior influence and influence of social surrounding on a personality.

Keywords: *aggression, destructive behavior, society, youth, society transformation, deformation of a personality.*

Социокультурное пространство как трансформационное поле деструктивных проявлений агрессии молодежи

В. Р. Павелкив

Аннотация. В статье представлен научно-теоретический обзор отечественных и зарубежных исследований, посвященных проблеме влияния социальных факторов на процесс формирования деструктивных проявлений агрессии молодежи в современном обществе. Осуществлена попытка определения мотивов и механизмов формирования деструктивных форм агрессивного поведения молодежи в условиях включения личности в социокультурное пространства, а также представлен анализ места молодежи в социуме. Проанализированы социально-психологические предпосылки формирования деструктивных форм поведения молодежи. Представленный анализ обеспечивает системное представление о деструктивной агрессии молодежи и обеспечивает раскрытие причинно-следственной связи влияния деструктивного поведения и влияния социальной среды на личность.

Ключевые слова: *агрессия, деструктивное поведение, социум, молодежь, трансформация общества, деформация личности.*